

ישראל ודה־לגיטימציה באירופה: הולנד כמקרה מבחן

מיכל חטואל־רדושיצקי ואיזבל דה יונג

מאמר זה מבקש להתגבר על הקושי במדידת התופעה המכונה "דה־לגיטימציה של ישראל בזירה הבינלאומית" באמצעות מחקר חלוצי, המבוסס על ניתוח איכותני וכמותני של הסיקור התקשורתי ביחס לישראל במקום ובפרק זמן מוגדרים. הבחירה במתודולוגיה זו מבוססת על ספרות שלפיה דיווחי חדשות חוץ משפיעים על דעת הקהל, וכתוצאה מכך על עיצוב מדיניות ועל הוצאתה לפועל. על רקע זה בוחן המחקר מה היה היקף הכתבות הנוגעות לישראל, וכיצד מוסגרה ישראל בתקשורת ההולנדית המקומית בתקופה שקדמה לבחירות הכלליות בהולנד במארכס 2017? על מנת להשיב על שאלה זו ביצענו ניתוח תוכן של יותר מ־350 כתבות שהתפרסמו בשישה עיתונים הולנדיים במהלך תקופה של 14 חודשים. ממצאי המחקר מעלים כי למרות סיקור מינימלי של קמפיין ה־BDS המוביל את מאמצי הדה־לגיטימציה, ישראל נמצאת תחת זכוכית מגדלת הולנדית. שפע של דיווחים על נושאים טעונים מטפחים תפיסות שליליות ביחס לישראל, שנסקרה בעיקר דרך העדשה של הסכסוך הישראלי־פלסטיני.

מילות מפתח: דה־לגיטימציה, חרם, BDS, הסכסוך הישראלי־פלסטיני, חברה אזרחית

מבוא

דה־לגיטימציה מוגדרת כסיווג קבוצות לקטגוריות חברתיות שליליות במיוחד, המוציאות אותן ממרחב הקבוצות האנושיות שפועלות במסגרת הנורמות והערכים

ד"ר מיכל חטואל־רדושיצקי חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי ופוסט דוקטורנטית במרכז קומפר ומוסד הרצל באוניברסיטת חיפה. איזבל דה יונג היא מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי.

המקובלים.¹ יש שפע של שיטות לחולל דה-לגיטימציה הלכה למעשה. רשימה חלקית בלבד כוללת דה-הומניזציה, נידוי, אפיון תכונות, שימוש בתוויות פוליטיות, הדרה מוסרית, אינפרא-הומניזציה ודמוניזציה. המכנה המשותף לכל השיטות הללו הוא תפקידן בשחרור בני אדם מהרסן הנורמטיבי והמוסרי, ובכך ניתן צידוק להפעלת אלימות כלפי הגורם שקיומו נתפס כחסר לגיטימיות.²

תופעת דה-לגיטימציה של ישראל בזירה הבינלאומית היא עובדה מוגמרת: בהפגנות ברחבי אירופה משווים את ישראל ואת הציונות לקולוניאליזם, אפרטהייד, טיהור אתני ורצח עם, בין יתר מונחי הרוע. הצימוד החוזר ונשנה בין ישראל לבין מילים בעלות מטען שלילי קיצוני יוצר סביבה אינטלקטואלית המכשירה מצב שבו שחרור העולם מנוכחותה הפיזית של ישראל ייחשב פעולה רצויה, ואולי אף אצילית.³ רגש זה זוכה לפרקים לחיזוק בתקשורת האירופית המרכזית, שמפעם לפעם מטילה ספק בעצם זכותה של ישראל להתקיים.⁴ אף על פי שתנועה אזורית המגדירה עצמה כלא-אלימה מובילה את הקמפיין להשחרת ישראל, מחאות נגד ישראל מתאפיינות בפועל דרך קבע באירועים אלימים המחייבים את כוחות המשטרה לפקח, להרגיע ולעיתים אף לפזר את המשתתפים בהם.⁵

הקהילה האסטרטגית הפועלת להעריך ולכמת את התופעה החמקמקה המכונה "דה-לגיטימציה של ישראל" ניצבת בפני אתגר כפול. מחד גיסא, אם תיוחס חשיבות לכל ביטוי וויכוח מתלהם ואפילו על גבול האנטישמי באשר לישראל, קיים חשש מהחמצת התמונה הרחבה ומאיחוד בין ביקורת לגיטימית לרטוריקה של דה-לגיטימציה, באופן שמעניק משקל יתר לעוצמת הקמפיין ולהשפעתו. מאידך גיסא, הערכת התופעה אך ורק על פי עובדות ממשיות כמו ניתוק קשרים דיפלומטיים ומסחריים בין ישראל לבין מדינות במערב מציבה רף גבוה, שאם ימומש יסב נזק הרסני לישראל.

מחקר זה מתמודד כאמור עם האתגר הכפול באמצעות ניסיון לפענח תהליכים הנוגעים למעמדה של ישראל וביטויי דה-לגיטימציה נגדה, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במאמרי עיתונות המסקרים את ישראל באזור גיאוגרפי תחום ובפרק זמן מוגדר. הבחירה במתודולוגיה זו מבוססת על הספרות הגורסת כי דיווחי חדשות חוץ משפיעים על דעת הקהל, וכתוצאה מכך על עיצוב ויישום הנחיות מדיניות.⁶ מכך עולה כי להבלטת סיפורים חדשניים מסוימים על פני אחרים עשויות להיות השלכות מרחיקות לכת.⁷ מטבע הדברים, לנושא זה חשיבות מיוחדת עבור מדינות המעורבות בסכסוכים, שכן בכוחה של תמיכה בינלאומית להשפיע על תהליכי משא ומתן לפתרון הסכסוך.⁸

ההקשר שנבחר לניתוח במחקר הנוכחי הוא הבחירות הכלליות שנערכו בהולנד במארס 2017. מעבר לכך שהיה זה האירוע הפוליטי החשוב הראשון לאחר ה'ברקזיט' ובחירתו של דונלד טראמפ לנשיאות ארצות-הברית, הבחירות בהולנד נתפסו

כמבחן לקמוס לפופולזם באירופה. הנחה זו אוששה עם עלייתו של המועמד השנוי במחלוקת חירט וילדרס, אשר מפלגת החירות (PVV) הימנית שבראשה הוא עומד – הידועה ברטוריקה אנטי־ממסדית, אנטי־מוסלמית ואנטי האיחוד האירופי – התחזקה בתקופה שקדמה לבחירות, ואחריהן הפכה למפלגה השנייה בגודלה במדינה. עוד בעקבות הבחירות, מפלגת DENK – שמנהיגה סירב ללחוץ את ידו של בנימין נתניהו במהלך ביקורו האחרון בהאג ב־2016⁹ – זכתה לראשונה בייצוג בפרלמנט. נוסף לכך, בהסכם הקואליציוני של הממשלה החדשה בהולנד שנחתם בסוף 2017, הסכסוך הבינלאומי היחידי שהוזכר היה הסכסוך הישראלי־פלסטיני.¹⁰ על רקע עובדות אלה מבקש המאמר לבדוק מה היה היקף הכתבות הנוגעות לישראל, וכיצד מוסגרה ישראל בתקשורת ההולנדית המקומית בתקופה שקדמה לבחירות הכלליות שהתקיימו בהולנד במארס 2017.

אף על פי שהולנד היא חלק בלתי נפרד מהאיחוד האירופי ויש מגמות המאפיינות את מרבית מדינות האיחוד,¹¹ אירופה אינה מתנהגת כמקשה אחת. לפיכך, אין להניח שהממצאים בהולנד מייצגים מדינות אחרות באירופה. עם זאת, למחקר הנוכחי שתי תרומות עיקריות: ראשית, תחימת התופעה המופשטת והאמורפית המכונה דה־לגיטימציה של ישראל והפיכתה למושג מוחשי ומדיד, לפחות בחלקו. שנית, הנחת תשתית מתודולוגית הניתנת לשכפול וליישום במדינות אחרות (בתוך אירופה ומחוצה לה), ועל ידי כך להבנות ידע מצטבר ומקיף על מעמדה הבינלאומי של ישראל, הן באופן כללי והן ביחס לסוגיות מסוימות.

מתודולוגיה

על מנת להעריך באופן אמפירי את היקף הסיקור ההולנדי ביחס לישראל וכן את מסגורו, המחקר מתבסס על ששת העיתונים היומיים הנפוצים ביותר בהולנד (הזמינים בגרסה מקוונת ומודפסת גם יחד) מינואר 2016 עד פברואר 2017 – תקופה של 14 חודשים שהגיעה לשיאה בעת הבחירות הכלליות במדינה:

1. **Het Algemeen Dagblad**: העיתון ההולנדי הגדול ביותר, מגדיר עצמו כניטרלי, ללא שיוך פוליטי או דתי, בתפוצה של 9.2 אחוזים בקרב האוכלוסייה ההולנדית.¹²
2. **De Telegraaf**: היומון ההולנדי השני בגודלו, עם אחד מאתרי החדשות הגדולים בהולנד ותפוצה הקרובה ל־9 אחוזים.
3. **Metro**: היומון החינמי הגדול ביותר בהולנד, המופץ בתחנות הרכבת והמטרו הארציות וכן בסניפי דואר, בספריות, באוניברסיטאות ובבתי ספר, בתפוצה של 7.5 אחוזים.
4. **De Volkskrant**: יומון קומפקטי וקל לנשיאה עם שיוך למרכז הפוליטי, נחשב בדרך כלל עיתון איכותי המכוון לאוכלוסייה משכילה ומתקדמת בהולנד, בתפוצה של 5.2 אחוזים.

5. **NRC Handelsblad**: יומון הולנדי ליברלי, המקושר באופן מסורתי לעיתונות חוקרת ולקהל יעד בעל השכלה גבוהה. זהו העיתון ההולנדי הרביעי בגודלו ושיעור תפוצתו 2.5 אחוזים.

6. **Trouw**: יומון שנחשב איכותי, עם מאפיינים מתחומי הדת והפילוסופיה ותפוצה של 2.4 אחוזים.

במסגרת המחקר נסקרו יותר מ-350 כתבות מכל המדורים מן הגרסה המקוונת של כל אחד מהעיתונים, תוך שימוש במגוון מונחי חיפוש הקשורים לישראל, החל ממונחים חיוביים (לדוגמה "ישראל וטכנולוגיה", "ישראל וסרטאפ" ו"ישראל וחדשנות"), דרך מונחים ניטראליים (לדוגמה, "ישראל ודמוקרטיה", "מדינה יהודית") ועד מונחים בעלי קונטציה שלילית (לדוגמה, "ישראל ואפרטהייד", "ישראל וחרם" ו"ישראל וכיבוש").¹³

ממצאים

למרות ההבדלים בעניין שמגלה התקשורת ההולנדית בישראל, זו מופיעה דרך קבע בכל ששת העיתונים, כאשר רוב הכתבות מתמקדות בה באמצעות אירועים הקשורים לסכסוך הישראלי-פלסטיני.¹⁴ בהתאם למטרות המחקר אותרו באופן יזום כתבות שדיווחו על מאמציהם של ארגוני חברה אזרחית ליצור דה-לגיטימציה לישראל, וכן כתבות שסיקרו את ישראל בסוגיות המנותקות מהסכסוך הישראלי-פלסטיני. ממצאי הניתוח ממאמרים בנושאים אלה מופיעים בשתי קטגוריות נפרדות כדי ללמוד על הסוגיות והנושאים שעלו בהן, ולא משום שהניתוח הכמותני הצדיק חלוקה לאותן קטגוריות.

התנחלויות ישראליות

כל ששת העיתונים עסקו בהתנחלויות ישראליות ב-221 כתבות, כאשר NRC Handelsblad פרסם את מספר הכתבות הגבוה ביותר ($n = 103$ פריטים), ואילו Metro פרסם את מספר הכתבות הנמוך ביותר בנושא זה ($n = 5$ פריטים). באופן כללי המאמרים מתייחסים להתנחלויות כאל מכשול עיקרי לשלום (לדוגמה, "המכשול הגדול לשיחות... הוא בניית ההתנחלויות על ידי ישראל")¹⁵ וממד אי-חוקיותן נדון ב-66 כתבות. בכתבות אלה נעשה שימוש במגוון ביטויים לתיאור מעמדן, החל מ"בלתי חוקיות"¹⁶ ו"חסרות תוקף משפטי"¹⁷ דרך "בניגוד למשפט הבינלאומי"¹⁸ ו"פגיעה בוטה במשפט הבינלאומי"¹⁹ ועד הטענה שההתנחלויות הישראליות בגדה המערבית הן לא פחות מאשר "פשע מלחמה".²⁰

בשני עיתונים במיוחד (NRC Handelsblad ו-Trouw) תוארו המתנחלים בסטראוטיפים כמו "נועלי הסנדלים",²¹ "ימנים דתיים"²² ו"אצבע קלה על ההדק",²³ והתנהגותם צומצמה בדרך כלל לשריפת עצי זית של שכניהם הפלסטינים²⁴ ולקריאות

"זו הארץ שלנו... מוות לפלסטינים"²⁵. הדיווחים על ההתנחלויות מובאים לרוב בהקשר של תקריות אלימות שאותן עוררו תושביהן היהודים (לדוגמה, "מתנדבים צריכים להגן על פלסטינים מפני התקפות של מתנחלים")²⁶, או כוחות הביטחון בתוך ההתנחלויות ובסביבתן (לדוגמה, "פלסטינים נהרגו ליד ההתנחלות גוש עציון, מקום שבו התרחשו כבר תקריות רבות בעבר")²⁷.

הכתבות בקטגוריה זו מעידות על פער עמוק בין תפיסת ההתנחלויות הישראליות בעיני הקהילה הבינלאומית לבין תפיסתן בעיני ישראל. הדבר ניכר למשל בטענות כמו "פחות או יותר כל העולם – חוץ מישראל" רואה את ההתנחלויות כבלתי חוקיות;²⁸ "דעת הקהל הבינלאומית רואה בהרחבת ההתנחלויות סכנה לפתרון שתי המדינות";²⁹ בנושא ההתנחלויות "ישראל והקהילה הבינלאומית מתרחקות זו מזו";³⁰ ו"השוני בין הפוליטיקה הישראלית לבין הזירה הבינלאומית הולך ומתבהר".³¹ בעוד חלק מהסיקור המתייחס למחלוקת עוסק בקהילה הבינלאומית כמקשה אחת, יש גם סיקור המתייחס למנהיגים ספציפיים שצוטטו כמבקרים את מדיניות ההתנחלות הישראלית. ביניהם נכללים מזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי; סגן היועץ לביטחון לאומי של ארצות־הברית לתקשורת אסטרטגית, בן רודס; מזכ"ל האו"ם באן קי מון; המתאם המיוחד של האו"ם לתהליך השלום במזרח התיכון, ניקולאי מלדנוב וראש ממשלת הולנד, מארק רוטה.

אופייה הדמוקרטי של ישראל

כל ששת העיתונים עסקו באופי הדמוקרטי של ישראל ב־56 כתבות בסך הכול, כאשר NRC Handelsblad פרסם את מספר הכתבות הגבוה ביותר ($n = 36$ פריטים), ואילו Het Algemeen Dagblad ו־Metro פרסמו את מספר הכתבות הנמוך ביותר ($n =$ פריט אחד בכל עיתון).

סוגיה חוזרת היא היחס של מדינת ישראל לארגוני חברה אזרחית, הן ארגונים בינלאומיים (לדוגמה, "ישראל נוקטת מעתה פעולה תקיפה נגד ארגונים בינלאומיים")³² והן ארגונים ישראלים (לדוגמה, "פעילים מוקעים כבוגדים וכגיס חמישי, מאוימים במוות ומותקפים פיזית. זהו חלק מדפוס אנטי־דמוקרטי רחב יותר").³³ דיווחים מסוג זה, יחד עם כתבות העוסקות ביוזמות חקיקה שנועדו לפגוע בפעילותם של ארגוני חברה אזרחית (לדוגמה, "מפלגת הימין הקיצוני בישראל 'הבית היהודי' הגישה הצעת חוק שתאסור את פעילות הארגון הלא־ממשלתי 'שוברים שתיקה'"),³⁴ הגיעו לשיא בכתבה שהתייחסה למשטר בישראל כאל "אוטוקרטיה מודרנית", בדומה למשטרים "ברוסיה ובסין", שם "חשוב להשתיק את האופוזיציה... ולהגביל ככל האפשר ארגוני חברה אזרחית".³⁵

כתבות בקטגוריה זו עוסקות גם באופייה הדמוקרטי של ישראל כמדינה המצויה בהתגוששות מתמדת בין האגף השמאלי והימני בה (לדוגמה, "השמאל... הרגיו כל כך

הרבה אנשים, עכשיו הגיע הזמן להחזיר את הדמוקרטיה לידיים שלנו",³⁶ וכמדינה מפולגת שבה כל צד מחזיק בדעות מנוגדות לחלוטין לגבי המדיניות המועדפת (לדוגמה, "תומכי הצעת החוק מכנים זאת ניצחון לשקיפות... המתנגדים לה רואים בכך הוכחה שישיראל נראית יותר ויותר כמו דיקטטורה").³⁷ לעיתים השונות הרבה באשר לנקודות מבט פנים-ישראליות מוסברת באמצעות פער גיאוגרפי או בין-דורי (לדוגמה, "האליטה הישראלית הישנה היא שמאלנית, חילונית ומתגוררת בתל-אביב. כיום השלטון נמצא בידי האגף הימני יותר, הדתי, שבין היתר מתגורר בהתנחלויות בלתי חוקית").³⁸ כך למשל יש כתבות המתייחסות לנוער הישראלי כעומד בחזית הכוחות הבלתי דמוקרטיים (לדוגמה, "בית המשפט העליון קבע כי יש לפנות את המאחז הלא חוקי בעמונה... אך בני נוער יהודים הגיעו לעמונה בתקווה להגן על המקום").³⁹ במקרים אחרים מתואר חלק ניכר מהציבור הישראלי כמתנגד לערכים דמוקרטיים (לדוגמה, "אחד מכל ארבעה יהודים בישראל היה מעוניין להחליף את הדמוקרטיה בתיאוקרטיה").⁴⁰

אמירות בדבר השינויים באופייה הדמוקרטי של ישראל מצוינות הן באופן בוטה (לדוגמה, "ישראל הייתה פעם מדינה שבה חייל היה נעצר ונשפט... ישראל כבר אינה מדינה כזו... רוב האוכלוסייה הישראלית תומכת בחייל הורה... האם זהו סימן לריקבון המוסרי בחברה הישראלית?"),⁴¹ והן באופן מרומז, כמו למשל בדיווחים על פטירתו של הנשיא שמעון פרס, שעליו נאמר כי "ייצג תקופה שבה... ישראל הייתה עדיין מדינה אחרת".⁴²

כתבות המסקרות מהלכים מדיניים של מקבלי ההחלטות בישראל (לדוגמה, "שרת המשפטים שקד מעוניינת להחיל כללים נוקשים יותר על ארגונים לא-ממשלתיים")⁴³ תרמו לתפיסה אנטי-דמוקרטית כללית, לרבות ביקורת נפוצה על שר הביטחון אביגדור ליברמן, בשל עמדותיו הבוטות כלפי אזרחי ישראל הערבים (לדוגמה, שישיראל צריכה "לערוך את ראשיהם של האזרחים הערבים הלא-נאמנים").⁴⁴ ראוי לציין גם את אזכור התפיסה שמינויו של ליברמן לתפקיד שר הביטחון הוא מהלך "גרוע לתדמיתה של ישראל, שכבר נמצאת בתהליך של שחיקה מתמדת".⁴⁵

עם זאת, לא כל הדיווחים שליליים. יש מיעוט של כתבות המסבירות כי "ספורטאים בני כל הדתות משתתפים בתחרויות הלאומיות של ישראל... מוסלמים, דרוזים ונוצרים",⁴⁶ שישיראל היא "הדמוקרטיה היחידה באזור"⁴⁷ וכי בניגוד לכמה מדינות דמוקרטיות באירופה, "בישראל לא תשמעו אף אחד הקורא לאסור לבישת בורקיני".⁴⁸

דה־לגיטימציה של ישראל בזירה הבינלאומית

35 כתבות הנוגעות למאמצים של ארגוני חברה אזרחית לקעקע את הלגיטימציה של ישראל הופיעו בכל ששת העיתונים, כאשר רוב הכתבות התפרסמו בעיתון NRC Handelsblad (n = 10 פריטים), ומיעוטן פורסם ב־Metro (n = 2 פריטים). הדיווחים בקטגוריה זו עוסקים ביוזמות להחרמת ישראל במישור הפרטני (לדוגמה, "Airbnb הוציא משורותיו מנויה המשכירה מקומות לינה... משום שסירבה לארח ארבעה ישראלים"),⁴⁹ במישור העסקי (לדוגמה, "Haskoning ו־Vitens הפסיקו את פעילותן בישראל בשל מדיניות ההתנחלויות")⁵⁰ ובמישור הארגוני (לדוגמה, "כנסייה אמריקאית מחרימה חמישה בנקים ישראליים").⁵¹ הדיווחים סוקרים מגוון רחב של דעות בנוגע לתופעה, כולל גינוי החרם (לדוגמה, "אירופה... צריכה למקד את מאמציה בבניית אמון: לא על ידי מניעת השקעות אלא באמצעות השקעות, לא באמצעות חרם אלא באמצעות שיתוף פעולה");⁵² ביקורת על המדיניות הישראלית ועל החרמת ישראל גם יחד (לדוגמה, "אני מסכים איתם לחלוטין בנושא אי־הצדק שנגרם לפלסטינים, אני חולק על הרעיון שהחרם יעזור")⁵³ ועד לרמיזה שאין להסתפק בפחות מחרם מלא על ישראל (לדוגמה, "אתה... לא תציב אופניים גנובים בחנות עם שלט שמכריז כי אלה אופניים גנובים" – ביחס למדיניות האיחוד האירופי בדבר סימון מוצרים המיוצרים בגדה המערבית).⁵⁴

ממד נוסף שנכלל בקטגוריה זו הוא סיקור המאבק נגד הדה־לגיטימציה של ישראל ותנועת BDS (חרם, מניעת השקעות וסנקציות), העומדת בחוד החנית של הקמפיין. כתבות מסוג זה עוסקות בסנקציות שהטילו תאגידים בינלאומיים (מארצות־הברית, בריטניה, צרפת וקנדה) על חברות הולנדיות שנטשו את ישראל;⁵⁵ ובהשוואה שעשו גורמים ישראליים רשמיים בין מדיניות הסימון של האיחוד האירופי לבין "ענידת טלאי צהוב",⁵⁶ לצד התפיסה הישראלית הרווחת כי "BDS הוא ניסיון אנטישמי לפגוע בישראל".⁵⁷ גם המורכבות של המאבק נגד BDS מקבל ביטוי בסיקור שלפיו "תנועת BDS מרוויחה מההתנגדות הישראלית", מכיוון ש"הפעילים מעדיפים לספוג התקפות חזקות מצד ראש הממשלה נתניהו: תשומת הלב מובטחת".⁵⁸

ישראל במנותק מהסכסוך הישראלי־פלסטיני

בחיפושים המרובים שערכנו אחר קישור בין ישראל לבין מילים חיוביות (לדוגמה, "חדשנות", "טכנולוגיה", "סטארט־אפ"), במטרה לאתר כתבות המסקרות את ישראל במנותק מהסכסוך הישראלי־פלסטיני נמצאו 23 פריטים. מרביתם פורסם ב־Het Algemeen Dagblad (n = 8 פריטים), ורק אחד התפרסם ב־De Volkskrant (n = פריט אחד). בין היתר, הכתבות בקטגוריה זו מדווחות על סיפורי הצלחה של ישראלים כיחידים (לדוגמה, "הצלם הישראלי עדי ברקן הוביל קמפיין עולמי נגד

אנורקסיה בעולם האופנה");⁵⁹ התפתחויות קולינריות בישראל (לדוגמה, "אפילו ברשתות המסעדות הגדולות בישראל, ארוחות טבעוניות הן דבר שבשגרה")⁶⁰ ותרבות ישראלית (לדוגמה, "ישראל שולחת לראשונה סרט דובר ערבית לתחרות הסרטים האמריקאית").⁶¹

דיון

ממצאי המחקר הכמותני מראים כי ישראל נמצאת תחת זכוכית מגדלת הולנדית, עם יותר מ-350 כתבות שהתפרסמו בפרק זמן של 14 חודשים. כלומר, ממוצע של יותר מ-25 כתבות המסקרות היבטים שונים הקשורים לישראל מתפרסמות מדי חודש בהולנד. הנתונים מתייחסים לתקופה שקדמה לבחירות בהולנד בחודש מארס 2017, אך העובדה שהסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא הסכסוך היחידי שמוזכר במצע של הממשלה ההולנדית החדשה מחזקת את תקפותו של ממצא זה גם בתקופה שלאחר הבחירות. מעורבותה של ישראל בסכסוך, שתפיסתו והבנתו בזירה הבינלאומית עשויות להשפיע על תוצאותיו, מציבה בפני ישראל אתגר בתחום דעת הקהל. אתגר זה מתחדד לאור הממצא שהעיסוק התקשורתי הרב בישראל מתייחס למדינה בעיקר מזווית של התנהלותה השנויה במחלוקת בהקשר לסכסוך.

בהתייחס לניתוח האיכותני, הסוגיה הבולטת ביותר בסיקור ההולנדי היא ההתנחלויות, כאשר גם אופייה הדמוקרטי של ישראל נדון לעיתים קרובות. שתי הקטגוריות הנוספות – המאמצים ליצור דה-לגיטימציה לישראל וסיקור של ישראל במנותק מהסכסוך – היו קשות יותר לאיתור והיקפן מצומצם במידה ניכרת. הדבר נכון במיוחד לדיווחים בנושאים המנותקים מהסכסוך, מה שמחזק את המסקנה כי רוב הכתבות העוסקות בישראל מקדמות בהולנד תפיסה היוצרת זהות בין ישראל לבין הסכסוך הישראלי-פלסטיני. אף על פי כן, סיקור המאמצים הפעילים לשלילת הלגיטימציה של ישראל נותר מינימלי באופן יחסי. יתר על כן, סיקור נושא זה מאופיין בתשומת לב רבה לפרטים ולמורכבות התופעה: הוא מכיל מגוון דעות ביחס לקמפיין ה-BDS, דיווחים על האסטרטגיה שנקטת וכן על הנרטיבים של פעילים בשני צידי המתרס. לאור

שפע הדיווחים על ישראל בנושאים טעונים מטפחים תפיסות שליליות ביחס למדינה, ומאיצים תפיסה שלפיה הדמוקרטיה הישראלית נשחקת.

זאת ניתן לומר בשלב זה כי אף על פי שהעיתונות ההולנדית מדווחת על קמפיין ה-BDS, הידיעות בתחום זה אינן ממלאות תפקיד פעיל בקידום התופעה. מבט על הבוחן את כלל הכתבות המסקרות את ישראל בעיתונות ההולנדית בפרק הזמן האמור ואת היקפן ומסגורן מוביל למסקנה ששפע הדיווחים על ישראל בנושאים טעונים מטפחים תפיסות שליליות ביחס למדינה, ומאיצים תפיסה

שלפיה הדמוקרטיה הישראלית נשחקת. כן, ניתן לפרש את המסגור התקשורתי הדומיננטי כמעניק לגיטימציה לפעילות חברה אזרחית שמטרתה לטפל בפער בין ההתנהלות הישראלית לבין נורמות בינלאומיות, ואולי אף כממריץ פעילות כזו. אומנם הממצאים תקפים להולנד בלבד, אולם ניתן לטעון כי התפיסה הבינלאומית המסורתית של אירופה ככוח נורמטיבי מוביל⁶² תייצר סיקור דומה של ישראל גם במדינות אירופיות אחרות. מנגד, התחזקותן של הלאומיות ושל המגמות האנטי־ליברליות שהביאו לאחרונה לעלייה בכוחן של מפלגות הימין באירופה⁶³ עשויה להביא לשינוי בהבלטה ובתפיסה שמאפיינת את סיקורה של המדינה היהודית בעיתונות האירופית. נכון יהיה לבחון חלופות אלו במחקר עתידי, באמצעות שכפול המתודולוגיה הנוכחית במדינות אירופיות ובזירות נוספות. מחקר עתידי כזה עשוי לתרום לביאור התופעה העמומה המכונה "דה־לגיטימציה של ישראל בזירה הבינלאומית", בזכות עיבוד ממצאים מצטברים לאורך צירים אזוריים וכרונולוגיים. ממצאי מחקר זה מובילים לשלוש המלצות למדיניות. ראשית, כחלק מהניסיון לאמוד ולהעריך את מעמדה הבינלאומי של ישראל, התמקדות מתודולוגית צרה במאמצי החברה האזרחית ליצור דה־לגיטימציה לישראל מניבה תמונה חלקית למדי. במילים אחרות, אילו התמקד הניתוח רק בכתבות הספורות המסקרות את פעילות קמפיין ה־BDS, הייתה מתקבלת תמונה שונה לחלוטין של היעדר עיסוק תקשורתי בישראל ושל שוליות הקמפיין לנידויה של ישראל בזירה הבינלאומית. לכן, בניסיון להבין, לכמת ולמדוד את תופעת הדה־לגיטימציה של ישראל, כדאי להימנע מהקדשת תשומת לב רבה מדי לפרטי הפרטים, ובמקביל להתמקדות באירועים ספציפיים, לפרוס את יריעת הניתוח באופן רחב דיו, כדי לחשוף מגמות ותנודות בדעת הקהל בנושאים הרלוונטיים.

שנית, החשיבה המסורתית שלפיה במענה לדה־לגיטימציה יש להרחיק פעולות מאור הזרקורים מצריכה בחינה מחודשת זהירה. זאת לאור הממצא שהסיקור התקשורתי של המאמצים להדוף פעולות לבדד את ישראל בזירה הבינלאומית מהווה רכיב מרכזי באיזון הדיווחים העוסקים בתופעת הדה־לגיטימציה. גם כאשר המאמצים לבלום את ביטוי התופעה אינם מניבים פירות מוחשיים, עצם הדיווח עליהם מאפשר הצגת נרטיבים חלופיים.

שלישית, ובאופן מהותי יותר, על ישראל לקדם תהליך שמטרתו לפתור את הסכסוך הישראלי־פלסטיני. היעדר תהליך מדיני בצירוף סיקור תקשורתי נרחב של התפתחויות שנויות במחלוקת בהקשר לסכסוך אינם משרתים את ישראל בטווח הארוך. עם או בלי פעילים שעושים מאמצים להחרים את ישראל ברחבי העולם – כל עוד יימשך הסכסוך, ישראל תמשיך לאבד אשראי דיפלומטי בזירה הבינלאומית, ותבזבז משאבים יקרים על התמודדות עם תופעות לוואי הקשורות לכך.

הערות

- 1 Bar-Tal, D., & Hammack, P. L., "Conflict, Delegitimization, and Violence," In *The Oxford handbook of intergroup conflict*, L. R. Tropp (ed.), New York: Oxford University Press, 2012, pp.29-52.
- 2 Bar-Tal, D., *Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics*, Tel Aviv University. Cambridge University Press, 2013; Bar-Tal and Hammack, 2012; Opatow, S., "Moral exclusion and injustice: An introduction," *Journal of Social Issues*, Vol. 46, 1990, pp 1-20.
- 3 Wilf, E., *Winning the War of Words: Essays on Zionism and Israel*, Copyright: Einat Wilf, 2015.
- 4 Cnaan Liphshiz, "In Western Europe, Israel went from darling to divisive in 50 years," *JTA*, May 15, 2017; https://www.jta.org/2017/05/15/news-opinion/world/in-western-europe-israel-went-from-darling-to-divisive-in-50-years?utm_source=Newsletter+subscribers&utm_campaign=5c4bb9f778-EMAIL_CAMPAIGN_2017_05_16&utm_medium=email&utm_term=0_2dce5bc6f8-5c4bb9f778-28722177
- 5 E.g. Aftab Ali, "King's College London Launches 'Urgent Investigation' After Pro-Israel Event 'Attacked by Pro-Palestine Group'," *Independent*, January 21, 2016, <http://www.independent.co.uk/student/news/king-s-college-london-launches-urgent-investigation-after-pro-israel-event-attacked-by-pro-palestine-a6825116.html>; and JTA and TOI staff, "UK Jews: Discipline students involved in 'violent' anti-Israel protest," *Times of Israel*, October 28, 2016, <https://www.timesofisrael.com/uk-jews-discipline-students-involved-in-violent-anti-israel-protest/>
- 6 Bennett, W.L., "Toward a theory of press-state relations in the United States," *Journal of Communication*, Vol. 40, 1990, pp. 103–125; Blondheim, M., & Shifman, L., "What officials say, what media show, and what publics get: Gaza, January 2009," *The Communication Review*, Vol. 12, 2009, pp 205–214.; Wolfsfeld, G., *Media and the Path to Peace*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2004.
- 7 Evans, M., "Framing International Conflicts: Media coverage of fighting in the Middle East"; *International Journal of Media and Cultural Politics*; Volume 6, no. 2, 2010, pp 209-233; Segev, E., & Blondheim, M., "The footprint of the Palestinian-Israeli conflict in online world news: The puzzle of salience," *Dynamics of Asymmetric Conflict*, Vol. 3, no. 2, 2010, pp 72 – 85.
- 8 Gilboa, E., "Mass communication and diplomacy: A theoretical framework," *Communication Theory*, Vol. 10, no. 3, 2000, pp 275-309.
- 9 Alexandra Sims, "Dutch MP Refuses to Shake Hands with Israeli Prime Minister Netanyahu," Alexandra Sims, *Independent*, September 14, 2016, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/dutch-mp-tunahan-kuzu-refuses-to-shake-hands-israel-prime-minister-benjamin-netanyahu-a7307296.html>
- 10 "Dutch government 'obsessed' with Israel, Simon Wiesenthal Center says," By *JTA*, *Times of Israel*, October 27, 2017, <https://www.timesofisrael.com/dutch-government-obsessed-with-israel-simon-wiesenthal-center-says/>

- 11 לדוגמה, כשבוחנים ממצאי סקר המבחין בין עמדות של מדינות אירופיות, הולנד נמצאה כאחת מבין עשרים מדינות חברות שבהן ההגירה נתפסת כסוגיה המרכזית העומדת בפני האיחוד האירופי; 2015 Standard Eurobarometer; http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb83/eb83_first_en.pdf
- 12 הנתונים בנוגע למעמדם של ששת העיתונים נלקחו מתוך "Mediamonitor vanhet Commissariaat voor de Media", המבצע מחקר שנתי על ההתפתחויות בענף העיתונות ההולנדי. כל הסטטיסטיקות משקפות את האוכלוסייה בהולנד מגיל 13 ומעלה ונכונות לשנת 2016. <http://www.mediamonitor.nl/nieuws/marktaandeelen-en-bereik-nederlandse-dagbladenmarkt-2016/>
- 13 המחקר כולל כתבות מכל מדורי העיתונים. מקורן של מרבית הכתבות במדורי החדשות, אולם יש מספר קטן יותר של טורי דעה שגם הם נותחו. דיווחי חדשות נתפסים כמשקפים את המצב בשטח בצורה מדויקת יותר, אולם חשיבותם של טורי הדעה בכך שהם מציעים פרשנות מעבר לעובדות ה"יבשות", והם משקפים את דעת הקהל המקומית ואולי אף משפיעים עליה. הנושאים המרכזיים שהמחקר עסק בהם, כלומר הדיווח הביקורתי על ההתנחלויות, הדמוקרטיה הישראלית והסכסוך הישראלי-פלסטיני בכללותו, מקורם בעיקר בדיווחי החדשות. עם זאת, הניסוח והסגנון של הדיווח שונים בכל עיתון (ובכל כתבה). כתוצאה מכך, הדיווח בכתבות מסוימות עשוי להיראות יותר "ניטרלי" מאשר באחרות. ב־Het Algemeen Dagblad וב־De Telegraaf, החיפוש אחר מונחים מסוימים הניב כתבות ספורות בלבד. כדי להתגבר על כך נוסף המונח הכללי "ישראל" במנוע החיפוש של שני העיתונים. בשלב הבא מוינו הכתבות על פי תוכן.
- 14 בחלק מהמקרים כתבה מסוימת עסקה ביותר בנושא אחד. הספירה מתבססת על חלוקה לנושאים ולא על מספר הכתבות.
- 15 Volkskrant staff, "Israël en Palestina bereid tot overleg, maar vallen elkaar ook aan op VN-top," *Volkskrant*, September 22, 2016, <http://www.volkskrant.nl/buitenland/israel-en-palestina-bereid-tot-overleg-maar-vallen-elkaar-ook-aan-op-vn-top-a4381881/>
- 16 Volkskrant staff, "Israël stelt stemming over bouw 500 nieuwe woningen in Oost-Jeruzalem uit," *Volkskrant*, December 28, 2016, <https://www.volkskrant.nl/buitenland/israel-stelt-stemming-over-bouw-500-nieuwe-woningen-in-oost-jeruzalem-uit-a4440724/>
- 17 Volkskrant staff, "Netanyahu roept Amerikaanse ambassadeur op het matje om stemming Veiligheidsraad," *Volkskrant*, December 25, 2016, <http://www.volkskrant.nl/buitenland/netanyahu-roept-amerikaanse-ambassadeur-op-het-matje-om-stemming-veiligheidsraad-a4439878/>
- 18 Steven Musch, "Israel breidt nederzettingen uit na VN resolutie," *Metro*, December 27 2016, <https://www.metronieuws.nl/nieuws/buitenland/2016/12/israel-breidt-nederzettingen-uit-na-vn-resolutie>
- 19 Huib de Zeeuw, "VN-Veiligheidsraad eist einde bouw nederzettingen in Palestijns gebied," *NRC Handelsblad*, December 23, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/12/23/vn-veiligheidsraad-eist-einde-bouw-nederzettingen-in-palestijns-gebied-a1538236>
- 20 Robert Soeterik, "Internationaal recht dient niet alleen Israël," *Trouw*, February 18, 2016, <https://www.trouw.nl/home/internationaal-recht-dient-niet-alleen-israel-af5a90d0/>; Leonie van Nierop, "Ze dacht dat Nederland veilig was," *NRC Handelsblad*, August

- 10, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/08/10/ze-dacht-dat-nederland-veilig-was-3652144-a1515668>
- Derk Walters, "Havik? In zijn dorp is Lieberman nog te links," *NRC Handelsblad*, 21 May 30, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/05/30/yvet-een-havik-in-zijn-dorp-is-hij-nog-te-links-1624839-a45405>
- Derk Walters, "De onwennige nieuwe elite van Israël," *NRC Handelsblad*, September 5, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/09/05/de-onwennige-nieuwe-elite-van-israel-4135348-a1519661>
- Max van Weezel, "In Israël zal je niemand horen roepen om een boerkini-verbod", 23 21 September 2016, <https://www.trouw.nl/home/in-israel-zal-je-niemand-horen-roepen-om-een-boerkini-verbod~ae47dd26/>
- Monique van Hoogstraten, "Een wrang eerbetoon aan zijn vader," *Trouw*, November 18, 2016, <https://www.trouw.nl/home/een-wrang-eebetoon-aan-zijn-vader~aac3e6ee/>
- Derk Walters, "In mijn beladen woonplaats krijg je bitterheid er gratis bij", *NRC Handelsblad*, June 7, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/06/07/in-mijn-beladen-woonplaats-krijg-je-bitterheid-er-1626718-a1508436>
- Derk Walters, "Buitenlandse ngo's zijn anti-Israëlsch, vindt Israël", *NRC Handelsblad*, November 27, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/11/27/buitenlandse-ngos-zijn-anti-israelisch-vindt-israel-5542973-a1533866>
- Trouw staff, "Israëlsche militairen doden vier Palestijnen", *Trouw*, January 7, 2017, <https://www.trouw.nl/home/israelische-militairen-doden-vier-palestijnen~a2d3b830/>
- Rob Vreeken, "VN-resolutie Israël is het slotakkoord van een gefrustreerde Obama", *Volkskrant*, December 24, 2016, <http://www.volkskrant.nl/buitenland/vn-resolutie-israel-is-het-slotakkoord-van-een-gefrustreerde-obama~a4439727/>
- Floortje Rawee, "Israël kondigt uitbreiding nederzetting aan", *NRC Handelsblad*, 29 July 4, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/07/04/israel-kondigt-uitbreiding-nederzetting-westelijke-jordaanoever-aan-a1503143>
- Derk Walters, "VN-Veiligheidsraad eist van Israël bouwstop nederzettingen", 30 *NRC Handelsblad*, December 23, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/12/23/vn-veiligheidsraad-eist-van-israel-bouwstop-nederzettingen-5911004-a1538319>
- Derk Walters, "Israël tegen de rest van de wereld", *NRC Handelsblad*, January 29, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/01/29/israel-tegen-de-rest-van-de-wereld-1581327-a1255853>
- Derk Walters, "Buitenlandse ngo's zijn anti-Israëlsch, vindt Israël", *NRC Handelsblad*, November 27, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/11/27/buitenlandse-ngos-zijn-anti-israelisch-vindt-israel-5542973-a1533866>
- Rick Meulensteen and Chief Editor De Brug, "Nieuwe wet in Israël onderdeel van hetze tegen kritische stemmen", *Trouw*, July 23, 2016, <https://www.trouw.nl/home/nieuwe-wet-in-israel-onderdeel-van-hetze-tegen-kritische-stemmen~aa8769a1/>
- NRC Handelsblad staff, "Ultra-rechts in Israël wil ngo verbieden", *NRC Handelsblad*, January 14, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/01/14/breaking-the-silence-ultra-rechts-in-israel-wil-ng-1576152-a210083>

- Janne Chaudron, "Hoe word ik een autocraat? Een handleiding," *Trouw*, 35 February 16, 2017, <https://www.trouw.nl/home/hoe-word-ik-een-autocraat-een-handleiding~a5344b21/>
- Derk Walters, "Puberprotest tegen ontruiming Amona," *NRC Handelsblad*, 36 December 13, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/12/13/puberprotest-tegen-ontruiming-amona-5775272-a1536432>
- Sander Becker, "Is Israël transparant of tracht het kritische ngo's te frustreren?," 37 *Trouw*, January 2, 2016 <https://www.trouw.nl/home/is-israel-transparant-of-tracht-het-kritische-ngo-s-te-frustreren~a7bb28608/>
- Derk Walters, "De onwennige nieuwe elite van Israël," *NRC Handelsblad*, 38 September 5, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/09/05/de-onwennige-nieuwe-elite-van-israel-4135348-a1519661>
- Derk Walters, "Puberprotest tegen ontruiming Amona," *NRC Handelsblad*, 39 December 13, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/12/13/puberprotest-tegen-ontruiming-amona-5775272-a1536432>
- Robin de Wever, "Kwart van Israëlische joden wil een theocratie," *Trouw*, 40 March 9, 2016, <https://www.trouw.nl/home/kwart-van-israelische-joden-wil-een-theocratie~adb4be94/>
- Max Wieselmann, "EU, zet streep in het zand jegens Israël," *Trouw*, April 9, 2016, 41 <https://www.trouw.nl/home/eu-zet-streep-in-het-zand-jegens-israel~a7f054f3/>
- Trouw staff, "Nostalgie bij de dood van Peres," September 30, 2016, <https://www.trouw.nl/home/nostalgie-bij-de-dood-van-peres~a51abb10/> 42
- NRC Handelsblad staff, "Ultra-rechts in Israël wil ngo verbieden," *NRC 43 Handelsblad*, January 14, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/01/14/breaking-the-silence-ultra-rechts-in-israel-wil-ng-1576152-a210083>
- Maarten Back, "Israëlische minister van Defensie verlaat de politiek," *NRC 44 Handelsblad*, May 20, 2016, https://www.nrc.nl/nieuws/2016/05/20/israelische-minister-van-defensie-verlaat-de-politiek-a1407140?utm_source=NRC&utm_medium=banner&utm_campaign=Paywall
- Carolien Roelants, "Iedereen haalt dit jaar Sykes-Picot erbij," *NRC Handelsblad*, 45 June 6, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/06/06/iedereen-haalt-dit-jaar-sykes-picot-erbij-1625590-a1296535>
- Barbara Barend en Ronnie Eisenmann, "Stop met die vermenging van sport en 46 politiek," October 10, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/10/10/stop-met-die-vermenging-van-sport-en-politiek-4754487-a1525883>
- Geert Wilders, "Mijn Obama... was slecht voor de wereld," *NRC Handelsblad*, 47 January 13, 2017, <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/01/13/mijn-obama-6173992-a1541204>
- Max van Weezel, "In Israël zal je niemand horen roepen om een boerkini- 48 verbod," *Trouw*, September 21, 2016, <https://www.trouw.nl/home/in-israel-zal-je-niemand-horen-roepen-om-een-boerkini-verbod~ae47dd26/>
- Eric van den Outenaar, "Eerste verbanning wegens Airbnb-discriminatie in 49 Amsterdam," *Volkskrant*, September 30, 2016, <http://www.volkskrant.nl/economie/eerste-verbanning-wegens-airbnb-discriminatie-in-amsterdam~a4386952/>

- Algemeen Dagblad staff, "Amerika zet Nederlandse bedrijven op zwarte Israël-lijst", December 6, 2016, <http://www.ad.nl/nieuws/amerika-zet-nederlandse-bedrijven-op-zwarte-israel-lijst~a8947a4e/>; Volkskrant staff, "Staat New York zet Nederlandse bedrijven op zwarte lijst om Israël-boycot", *Volkskrant*, December 6, 2016, <http://www.volkskrant.nl/buitenland/staat-new-york-zet-nederlandse-bedrijven-op-zwarte-lijst-om-israel-boycot~a4429116/> 50
- Irene Schoenmacker, "Opnieuw boycot Israël door Amerikaanse kerk", *Trouw*, January 14, 2016, <https://www.trouw.nl/home/opnieuw-boycot-israel-door-amerikaanse-kerk~a9044e8c/> 51
- Elise Friedmann, "Israël is aan Europa niets verschuldigd", *Volkskrant*, June 27, 2016, <http://www.volkskrant.nl/ opinie/israel-is-aan-europa-niets-verschuldigd~a4327991/> 52
- Francine van der Wiel, "Een waas van uitzichtloosheid", *NRC Handelsblad*, May 12, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/05/12/een-waas-van-uitzichtloosheid-1617400-a773534> 53
- Kaja Bouman, "Human Rights Watch pleit voor verlaten nederzettingen", *Volkskrant*, January 24, 2016, <http://www.volkskrant.nl/buitenland/human-rights-watch-pleit-voor-verlaten-nederzettingen~a4232013/> 54
- Derk Walters, "Zo lobbyt Israël tegen de anti-Israël-lobby", *NRC Handelsblad*, April 20, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/04/20/zo-lobbyt-israel-tegen-de-anti-israel-lobby-1613872-a788154> 55
- Anne Sachtlevan, "Westoever vult met puin van Palestijnse huizen", *Volkskrant*, March 16, 2016, <http://www.volkskrant.nl/buitenland/westoever-vult-met-puin-van-palestijnse-huizen~a4264486/> 56
- Derk Walters, "Zo lobbyt Israël tegen de anti-Israël-lobby", *NRC Handelsblad*, April 20, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/04/20/zo-lobbyt-israel-tegen-de-anti-israel-lobby-1613872-a788154> 57
- Derk Walters, "Zo lobbyt Israël tegen de anti-Israël-lobby", *NRC Handelsblad*, April 20, 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/04/20/zo-lobbyt-israel-tegen-de-anti-israel-lobby-1613872-a788154> 58
- Jan Franke, "Fotograaf voert kruistocht tegen magere standard", *Algemeen Dagblad*, August 3, 2016, <http://www.ad.nl/home/fotograaf-voert-kruistocht-tegen-magere-standaard~a9f03b64/> 59
- Monique van Hoogstraten, "Israël zet veganisme op de kaart", *Trouw*, August 6, 2016, <https://www.trouw.nl/home/israel-zet-veganisme-op-de-kaart~a7368276/> 60
- De Telegraaf staff, "Israël stuurt Arabischtalige film voor Oscar", *De Telegraaf*, September 24, 2016, http://www.telegraaf.nl/buitenland/26674482/_Arabischtalige_Oscar-inzending_.html 61
- Manners, I., "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *JCMS*, Vol. 40, no.2, 2002, pp. 235–58. 62
- כפי שניתן היה לראות למשל בעלייה של מפלגת AfD בגרמניה, מפלגת החירות הלאומנית של הימין הקיצוני באוסטריה ומפלגת החזית הלאומית בצרפת בראשות מארין לה פן. 63